

WOJCIECH BROWARNY ORCID 0000-0002-4829-2351
Uniwersytet Wrocławski

Turystyka literacka na Dolnym Śląsku i pograniczach regionu

(zarys badań dziedzictwa kultury literackiej i współczesnych
zasobów turystycznoliterackich)

Abstrakt: Artykuł ten jest poświęcony projektowanym badaniom turystyki dziedzictwa literackiego na Dolnym Śląsku, Łużycach Wschodnich i w Sude-
tach. Autor przedstawia to dziedzictwo, a przede wszystkim jego część związa-
ną z polską kulturą i pamięcią zbiorową z perspektywy turystycznych praktyk
i zasobów. Rozważa zarówno istniejące szlaki i atrakcje turystycznoliterackie,
jak i potencjał regionu w tym zakresie. Jako przedmiot planowanych badań
uwzględnia fakty literackie oraz takie zagadnienia kultury literackiej, jak obiegi
piśmiennicze, biografie pisarzy, instytucje i czasopisma, ale również narracje
i utekstwowione idee. Analizując te zjawiska, korzysta głównie z geokrytyki i po-
dejścia regionalistycznego.

Słowa kluczowe: turystyka literacka, dziedzictwo literackie, Dolny Śląsk, Sude-
ty, Łużyce Wschodnie, Ziemia Odzyskana

Literary Tourism in Lower Silesia and Its Surroundings (an Outline of Research into The Heritage of Literary Culture and Contemporary Resources of Literary Tourism)

Abstract: The article is devoted to project of research into literary heritage
tourism in the area of Lower Silesia, Sudetes and Eastern Lusatia. The author
presents this heritage – and, above all, its part related to Polish culture and col-
lective memory – from the point of view of tourism practices and resources.
Both the existing tourist trails and tourist attractions as well as the potential of
the region in this field are discussed. The author takes into account literary facts
and phenomena as literary circulations, biographies of writers, institutions and
magazines, but also narrations and ideas that are stored in texts. The project as-
sumes to examine them using geopoetic approach.

Keywords: literary tourism, literary heritage, Lower Silesia, Sudeten, Eastern
Lusatia, Recovered Territories

1. TURYSTYKA LITERACKA A DZIEDZICTWO REGIONU

Jak pisze Piotr Zmyślony, „turystyka literacka obejmuje wszystkie czynności towarzyszące czasowemu krótkotrwałemu przemieszczaniu się osób do miejsc docelowych związanych z dziełami literackimi i ich twórcami, poza miejscem stałego zamieszkania i pracy, oraz pobytowi w tych miejscach” (Zmyślony 2001: 22–23). Turystyka literacka jest zaliczana do turystyki kulturowej¹.

Jako forma turystyki kulturowej turystyka literacka opiera się zarówno na uznaniu krajoznawczej, edukacyjnej, tożsamościowej oraz rekreacyjnej funkcji dzieł i faktów literackich, jak i procesów kulturowych oraz niematerialnych zjawisk kultury (literackiej) takich jak krajobrazy przedstawione czy narracje lub figury pamięci, powiązane z konkretnymi lub wyobrażonymi miejscami². Śląsk i pogranicza tego regionu, które mają podobną historię i dziedzictwo kulturowe, jak Sudety czy Łużyce Wschodnie, reprezentują w świetle tej definicji ogromny potencjał turystycznoliteracki. Ten potencjał ma wymiar współczesny, związany przede wszystkim z dorobkiem kultury polskiej w regionie po 1945 r., ale również historyczny, odnoszący się m.in. do kultury niemieckiej, czeskiej, żydowskiej czy łużyckiej.

Armin Mikos von Rohrscheidt, definiując turystykę regionalną, wyróżnia region historyczny i region kulturowy. Ten pierwszy jest „wyodrębniony na podstawie wspólnych dziejów i wynikających z nich typów więzi społecznych, zwyczajów, tradycji, odrębności językowych, sposobów budowania”, ten drugi charakteryzuje się „silnie zaznaczonymi wspólnymi dla całego obszaru zespołami przejawów kultury” (Mikos von Rohrscheidt 2018: 177). Gdyby dosłownie zastosować ten podział, okazałoby się, że Dolny Śląsk nie jest regionem ani historycznym, ani kulturowym. Mieszkańcy niemieckiej i czeskiej części Dolnego Śląska odwołują się do innej pamięci historycznej niż ich polscy sąsiedzi, którzy nie mają – poza kilkoma opowieściami i faktami z przeszłości (jak np. narracje migracyjne i osadnicze czy wspomnienie o powodzi w 1997 r.) – wspólnej pamięci regionalnej, odróżniającej ich od mieszkańców innych części kraju. Nie mają także specyficznych tradycji czy zwyczajów

¹ Yvonne Smith pisze: „[...] even though literary tourism is largely based on tangible aspects of writers' lives and works, such as homes, graves and landscapes depicted in their works, event-based manifestations of literature, like stage productions, festivals, book signings and creative writing courses, can be included in the realm of literary tourism. [...] Literary tourism can be defined as a form of cultural tourism involving travel to places and events associated with writers, writers' works, literary depictions and the writing of creative literature” (2012).

² „Do najważniejszych funkcji, jakie może pełnić aktywność turystyczna wynikająca z fascynacji literaturą, należą: funkcja poznawcza i kształceniowa (obcowanie z miejscami związanymi z literaturą uczy i poszerza wiedzę turystów), funkcja edukacji kulturowej (turystyka literacka jest funkcją kultury, wzbogaca ją, chroni i popularyzuje), funkcja etniczna (odwiedzanie miejsc nierozzerwalnie związanych z historią i tożsamością narodu polskiego przez turystów pochodzenia polskiego)” (Zmyślony 2001: 23).

regionalnych, zdecydowanie różniących się od ogólnonarodowej kultury polskiej, a jeśli takie istnieją, nie integrują regionu jako odrębnej całości kulturowej, ponieważ wywodzą się z różnych obszarów Polski i Europy. Nie ma jednak wątpliwości, że z Dolnym Śląskiem i jego pograniczami związane jest regionalne dziedzictwo kulturowe, które pośrednio kształtuje jego swoistą historyczną i kulturalną tożsamość, a pośrednio, lecz w coraz większym stopniu, tożsamość regionalną jego mieszkańców i mieszkank.

Turystycznoliterackie zasoby tego obszaru obejmują literackie dziedzictwo regionu jako część jego dziedzictwa kulturowego oraz jego obecną kulturę literacką, która tworzy współczesne zasoby turystyczne w regionie. Można do tych zasobów zaliczyć dzieła literackie, archiwalia, materiały i teksty źródłowe, związane z tradycjami i kulturą literacką tego obszaru, zarówno powstałe przed 1945 r., jak i potem, miejsca pamięci, biografie, narracje ustne i prywatne relacje dotyczące twórców literatury i animatorów życia literackiego (m.in. pisarzy, krytyków, redaktorów, wydawców, tłumaczy, organizatorów), w tym ruchu wydawniczego i czasopiśmiennictwa. Na uwagę zasługują także praktyki kultury literackiej, funkcjonujące w klubach, kołach, bibliotekach i kawiarniach, na festiwalach, obchodach rocznic, spotkaniach autorskich, dyskusjach i konkursach, pomniki i tablice pamiątkowe, cmentarze i nagrobki, inscenizacje dzieł i ich zorganizowana lektura, literackie warsztaty i akademie, koncepcje programowe, wystawy i zbiory muzealne, dawne i istniejące trasy turystycznoliterackie, materiały oświatowe, propagandowe i reklamowe, przewodniki i prace krajoznawcze, dokumenty urzędowe, niematerialne zasoby dziedzictwa kulturowego regionu zawarte w narracjach pamięci, legendach literackich, anegdotach, kronikach towarzyskich, memuarystyce, zwyczajach kolonii artystycznych oraz innych ośrodków życia kulturalnego itd.

Turystyczny potencjał regionu stanowią – tutaj wyliczone tylko przykładowo – m.in. takie osoby, fakty, dzieła, praktyki i zjawiska, jak literatura łacińska (*Carmen Mauri*, *Księga Henrykowska*, *Legenda obrazowa o św. Jadwidze*, postać Henryka Prawego i minnesang); poezja śląskiego baroku, łужицkie i sudeckie legendy, sagi i podania (np. zamki w legendach i podaniach ludowych, legenda św. Jadwigi czy Frankensteina, legendy o Duchu Gór i Sagenhalle w Szklarskiej Porębie, legendy o Walończykach i Szlak Waloński im. Juliusza Naumowicza, Festiwal Ducha Gór); listy o Śląsku Johna Qunicy Adamsa; podróże polskich romantyków przez Śląsk, Sudety lub Łużyce (m.in. M. B. Stęczyńskiego) i innych pisarzy lub humanistów (np. S. Staszica) oraz ich dłuższe pobyty i działalność w regionie (np. R. Zmorski i „Stadło”, Budziszyn i legendy połabskiego rodzimowierstwa, J. Kasprowicz, Jan Sztudynger i „Duża Sztudyngerowska Trasa Turystyczna”); Ślęza w literaturze XVIII i XIX w.; twórczość Gerharta Hauptmanna, Wilhelma Bölschego i kolonia artystów w Karkonoszach; powstanie tkaczy śląskich w literaturze i malarstwie; poeci niemieckiego ekspresjonizmu (np. Hermann Stehr); pisarstwo Josepha Wittiga; międzywojenna niemiecka powieść o Wrocławiu; miasto i region w dziennikach okresu nazistowskiego; relacje z okresu Festung

Breslau; literatura wypędzonych i polska proza migracyjna po 1945 r.; memuarystyka osadnicza; pionierskie organizacje pisarzy na Dolnym Śląsku i „Deklaracja sudecka”; świadectwa powojennego żydowskiego osadnictwa – Niderszlezje; wrocławski i dolnośląski socrealizm; Maria Dąbrowska i Anna Kowalska; Tadeusz Mazowiecki i młodzi pisarze katoliccy lat 50.; Stanisław Dygat, Wojciech Żukrowski, Marek Hłasko; powieść historyczna o tematyce zachodniej; ekranizacje literatury „dzikiego zachodu”; Bogdan Loebel i Rafał Wojaczek oraz wrocławski szlak literacki lat 60.; proza Henryka Worcella, Olgi Tokarczuk, Karola Maliszewskiego (szlak literacki w Krajanowie i Festiwal Góry Literatury) i życie literackie ziemi kłodzkiej (ew. czeska literatura Sudetów wokół ziemi kłodzkiej); poezja Mariana Jachimowicza i Wałbrzych w reportażu; Stanisław Dróżdź i dolnośląscy konkretyści; literatura i ludzie „Odry” (T. Karpowicz, Z. Kubikowski) oraz inne czasopisma kulturalne; zbiory biograficzne i literackie Instytutu Grotowskiego, ZN Ossolińskich, Muzeum Sportu i Turystyki w Karpaczu, Muzeum Pana Tadeusza i Muzeum Teatru we Wrocławiu, Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego, Muzeum Śląskiego w Görlitz oraz innych instytucji muzealnych; Tadeusz Różewicz we Wrocławiu i w Karkonoszach (np. archiwalia i pamiątki w ZN Ossolińskich, Centrum Historii Zajezdnia we Wrocławiu oraz Muzeum Sportu i Turystyki w Karpaczu); tzw. drugi obieg, proza i poezja lat 90.; eseistyka dolnośląska; nagrody literackie, festiwale Miedzianka Fest, Góry Literatury, Kultura Na Poziomie, Stronie Śląskie – Stacja Literatura (d. Port Literacki); Festiwal Tradycji Literackich – Muzeum Pana Tadeusza, Festiwal Czterech Żywiołów w Świdnicy (Wojciech Koryciński); przewodniki i spacerowniki, współczesne spacerory literackie (np. śladami bohaterów powieści Marka Krajewskiego, Vladimíra Macury); cmentarze (m.in. nekrologi i teksty wspomnieniowe); pomniki i inne miejsca pamięci związane z tradycją lub pamięcią literacką (zob. Warmątowice Sienkiewiczowskie lub tzw. „wioski z pomysłem” literackim, jak Wojcieszyn – „Wioska Don Kichota”).

Dolny Śląsk jako przestrzeń „opustoszała” w sensie semiotycznym poddaje się rekonstrukcjom, których podstawę stanowi literatura fantasy. Husycki cykl Andrzeja Sapkowskiego, składający się z trzech powieści, fabularnie odwzorowuje wyobrażoną mapę późnośredniowiecznego Śląska i jego geograficznego otoczenia, nasyconą symbolami, postaciami i siłami typowymi dla świata fantastyki. Cykl wiedźmiński tego autora został wykorzystany przez organizatorów gier fabularnych, którzy prowadzą „Szkołę Wiedźminów” w różnych zamkach regionu, m.in. na Zamku Grodziec. Natomiast Zamek Czocho został wpisany w narrację o przygodach Harry’ego Pottera, stając się „Hogwartem” dla graczy zainspirowanych powieścią J. K. Rowling. „Trasa śladami fantastyki na Dolnym Śląsku” prowadzi także do Bielawy, w której od 1997 r. zlokalizowany jest konwent fanów rzeczywistości wykreowanej przez Tolkiena. „[T]o zlot osób o podobnych zainteresowaniach, wspólna zabawa, wypoczynek wśród urokliwych krajobrazów Gór Sowich. Uczestnicy wykorzystują zatem przestrzeń, adaptując w niej literackie wydarzenia poprzez koncerty, happeningi

i inscenizacje bitew” (Michno 2017: 142–143). Kilka ujęć filmowej wersji *Opowieści z Narnii* C. S. Lewisa powstało w Górach Stołowych.

Ze względu na młodych turystów warto uwzględnić literaturę dla dzieci i młodzieży o tematyce regionalnej, ale także turystycznoliteracki potencjał miejscowości, obszarów lub składników krajobrazu, do których – podobnie jak w niemieckiej części Górnych Łużyc (por. Jonsdorfer Märchenpfad lub Zittauer Sagenpfad) – odnoszą się regionalne sagi, legendy i baśnie. Należy też opisać koncepcję i sposób funkcjonowania istniejących już szlaków tego typu, na przykład trasy turystyczno-edukacyjnej „Śladami przeszłości”, opracowanej i wyznaczonej w okolicach Bogatyni przez Marzenę Szkudlarek (z grupą wolontariuszy). Jej dziełem jest również krajoznawcza gra terenowa „Gusła na Guślarzu”, oparta na technologii geocachingu. Treścią tej gry jest (zre)konstruowany panteon Górnych Łużyc, dopełniony mitologią rodzimowierczą znaną z polskich źródeł.

2. OBSZAR I METODY BADAŃ

Zasoby turystycznoliterackie regionu wymagają systematycznych i dokładnych studiów, takich jak kwerendy archiwalne, zbieranie materiałów źródłowych w polskich, niemieckich lub czeskich archiwach, muzeach i bibliotekach oraz badania terenowe w granicach polskiego, czeskiego i niemieckiego Dolnego Śląska, Sudetów i Łużyc Wschodnich. Te badania stworzą zbiór materiałów tekstowych i dokumentów graficznych oraz innych danych (np. informacji kartograficznych, relacji ustnych oraz deskrypcji obiektów niematerialnych), które po opracowaniu staną się kompendium źródeł i wiedzy o dziedzictwie literackim regionu oraz zjawiskach i praktykach turystycznoliterackich, jak również o jego potencjale w tym zakresie.

Kwerendy biblioteczne i badania archiwalne należy prowadzić równolegle z badaniami terenowymi, dostarczającymi materiałów bezpośrednio związanych z żywą kulturą literacką i pamięcią zbiorową. Badacze zasobów turystycznoliterackich powinni nagrać wypowiedzi uczestników i świadków życia literackiego, zebrać i przeanalizować literackie „atrakcje turystyczne” w regionie i ich dokumentację, przeprowadzić wywiady z ich twórcami, organizatorami bądź dysponentami oraz turystami, pozwalające jakościowo ocenić rozpoznawalność, wartość kulturową i turystyczną oraz przypisywane im (obiektom dziedzictwa literackiego) znaczenia. Na tej podstawie powstanie korpus tekstów i innych materiałów oraz ich opracowań, który po dyskusji i krytycznej analizie powinien zostać opublikowany jako zespół materiałów źródłowych.

Turystyka literacka (turystyka dziedzictwa literackiego) w tej perspektywie badawczej jest pojmowana jako dziedzina turystyki kulturowej i turystyki dziedzictwa (*heritage tourism*), a zatem można stosować do jej opisu zarówno metody literaturoznawcze (jak historia literatury i kultury literackiej, biografistyka literacka), jak i te, które są właściwe dla interdyscyplinarnych badań

nad kulturą materialną i symboliczną, np. kulturowa historia praktyk literackich. Ze względu na to, że większość analizowanych zjawisk można włączyć do szeroko zdefiniowanego pola kulturowego, wskazane jest również sięgnięcie po metody nauk humanistycznych i społecznych. Badania nad turystyką dziedzictwa literackiego łączą więc studia historyczne i kulturowe, intermedialne, studia nad przestrzenią i krajobrazem, geografię humanistyczną, antropologię społeczną, performatykę i badania (nowo)regionalistyczne.

3. TURYSTYKA I PAMIĘĆ. TOŻSAMOŚĆ REGIONU

Odpowiednie do tych badań wydają się przede wszystkim perspektywy post-strukturalne, m.in. geopoetyka, narzędzia historii kulturowej, antropologiczna refleksja nad pamięcią zbiorową (Kenneth White, Aleida i Jan Assmann, Astrid Erll, Peter Burke). Przyjęcie tych perspektyw pozwoli określić dzieła, tradycje, tematy, obrazy i postaci literackie oraz uczestników i zjawiska kultury literackiej, które pełniły bądź pełnią funkcję reprezentacji miejsc lub figur pamięci, na przykład wyrażając zbiorowe emocje, związane z krajobrazem czy historią, określając postawy i wartości grup społecznych, przechowując wyobrażenia przestrzeni lub przeszłości, które nie zachowały się w innych przekazach. Użycie tych perspektyw umożliwi opis motywów, bohaterów i obiektów przedstawionych w piśmiennictwie jako mediów pamięci, pozwalających magazynować wiedzę historyczną lub pamięć zbiorową, utrzymywać ją w obiegu społecznym oraz poddawać dyskusji. Kierując się założeniami historii kulturowej, obok wielkich literatur narodowych w regionie i ich dziejów trzeba uwzględnić również „małe narracje”, stwarzające możliwość opisu jego dziedzictwa literackiego z perspektywy wybranej osoby, lokalnej społeczności, mniejszości etnicznej, dzieci i młodzieży, migrantów lub kobiet.

Jedną z najważniejszych figur pamięci i narzędziem orientacji (w sensie antropologicznym) w kulturze lub historii jest krajobraz, ukonstytuowany w geografii wyobrażonej. Miejsca przedstawione w tekstach literackich i symboliczne znaki w przestrzeni Dolnego Śląska, związane z jego tradycją i kulturą literacką, mogą więc stać się przedmiotem lektury geopoetyckiej. Ten sposób czytania pozwoli wydobyć z tekstu związki narracji tożsamościowych z pamięcią zbiorową i doświadczeniem miejsca, a w konsekwencji umożliwi określenie turystycznego potencjału badanego krajobrazu wyobrażonego, tj. jego rozpoznawalności, znaczenia, rangi w hierarchii „atrakcji turystycznych” lub podatności na (re)interpretację i empatię.

Kulturowa tożsamość (mieszkańców) Dolnego Śląska – determinowana m.in. relacjami z państwowym centrum czy narodową metropolią – powinna zostać poddana analizie postzależnościowej i porównana do tych literackich wyobrażeń regionu i jego społeczności, które oddają specyfikę doświadczenia lokalnego i konkretnego, na przykład powiązanego z krajobrazem fizycznym,

mikroklimatem, florą i warunkami wegetacji, typowymi uprawami czy tradycyjnymi produktami. Koherencja albo nieciągłość tej tożsamości jako narracji, konstruowanej w tekstach lub relacjach ustnych, może być wykorzystana w opisie zasobów turystycznoliterackich Dolnego Śląska jako parametr miejscowego kapitału symbolicznego oraz niedokończonego procesu identyfikacji mieszkańców z regionem lub integracji jego dziedzictwa z historią i kulturą narodową. Analizie postzależnościowej poddane zostaną także wzorce tworzenia literackich obiektów turystycznych, których źródeł można się dopatrywać w tradycjach i zwyczajach ukształtowanych w stosunku do największych i cieszących się najwyższym społecznym autorytetem „atrakcji turystycznych” polskiej kultury narodowej (jak Kraków, Warszawa, Częstochowa, Tatry).

Możliwości, zasoby i warunki turystyki literackiej na Dolnym Śląsku należy badać także z punktu widzenia praktyk turystycznych, takich jak chodzenie, oglądanie, patrzenie, dotykanie, mówienie i słuchanie. Trzeba wziąć pod uwagę zarówno ich potencjał kulturotwórczy w wymiarze społecznym, jak i jednostkowym. Turystyka literacka, analizowana jako jedna z ponowoczesnych (choć posiadających długą przeszłość) praktyk codzienności, dostarcza wiedzy o więziach i wartościach, które łączą regionalną społeczność, oraz „atrakcjach turystycznych”, które są wizytówką regionu w skali narodowej bądź nawet europejskiej. Jeśli natomiast zwiedzanie miejsc związanych z literaturą lub w niej przedstawionych potraktować jako rodzaj wymiany symbolicznej między nastawieniem turysty i jego kompetencjami a ekspozycją i jej znaczeniem, to – jak zakłada Anna Wieczorkiewicz (Wieczorkiewicz 2008) – przedmiotem badań nad turystyką literacką może stać się również postawa zwiedzającego, odnotowana na przykład w księdze pamiątkowej w muzeum lub schronisku górskim. Gęsty opis, polegający na powiązaniu tego typu relacji z życiem codziennym, warunkami materialnymi i motywacją turystyczną lub podróżniczą oraz ich znaczeniem w kontekście historycznym, jest punktem wyjścia do analizy „prywatnego” – chociaż nieuchronnie także wspólnotowego – przeżywania, widzenia i rozumienia „atrakcji turystycznych”, a pośrednio, na zasadzie umownej reprezentacji, stosunku do przeszłości i kultury całego regionu.

4. CEL I OCZEKIWANE EFEKTY

Celem projektowanych badań turystycznoliterackich jest zebranie i opracowanie materiałów źródłowych, zarówno tekstów, opowieści ustnych, jak i fotografii oraz map, a także wytworzenie dokumentacji miejsc, wydarzeń, instytucji i osób związanych z kulturą literacką regionu. Kolejnym celem jest analiza w gronie specjalistów, reprezentujących różne dyscypliny humanistyczne i społeczne, zasobów kulturowo-literackich tego obszaru oraz ich wartości pod względem turystycznym, muzealnym, krajoznawczym i edukacyjnym, jak również – ich potencjału dla dalszych badań dokumentacyjnych i literaturo-

znawczych. Równie istotnym celem tych badań jest zebranie i opracowanie niezbędnych materiałów oraz zgromadzenie informacji służących przyszłemu projektowi wdrożeniowemu o charakterze społecznym i gospodarczym, takim jak wyznaczenie szlaków turystyczoliterackich z zastosowaniem współczesnych technologii informatycznych i lokalizacyjnych oraz publikacje materiałów źródłowych, narracji historii mówionej i opracowań naukowych.

Te publikacje mogą stanowić podstawę do prowadzenia w kraju i za granicą dalszych badań o profilu humanistycznym i społecznym nad znaczeniem i wartością dziedzictwa Dolnego Śląska, Sudetów i Łużyc Wschodnich, zarówno w kontekście regionalnym, jak i narodowym oraz środkowoeuropejskim. Efektem tych badań będzie też powiększenie zasobu wiedzy naukowej na temat związków kultury materialnej i symbolicznej Dolnego Śląska z polską kulturą narodową oraz opis procesu ich integracji w ostatnich dziesięcioleciach. Chociaż ten badawczy projekt ma charakter studium przypadku, perspektywę wypracowaną w trakcie jego realizacji można będzie przenieść na relacje między wieloma regionami tzw. ziem zachodnich i północnych a całą polską przestrzenią kulturową.

Badania podstawowe, przeprowadzone w ramach tego projektu, mogą stać się punktem wyjścia opisu dziedzictwa oraz historii literatury i kultury Dolnego Śląska z perspektywy regionalnej, a nie narodowej i etnocentrycznej. Mogą dostarczyć cennego materiału do przyszłej historii kulturowej regionu, której przedmiotem są dzieje i znaczenie dorobku mniejszości i grup migrujących, pamięci zbiorowej, przestrzeni symbolicznej, praktyk codzienności, relacji zależnościowych między metropolią a prowincją lub pograniczem, przemian pola kulturowego, doświadczeń kontaktu z dziedzictwem literackim w warunkach lokalnych, określanych przez miejscowe tradycje, zwyczaje oraz inne okoliczności o charakterze przyrodniczym, gospodarczym, cywilizacyjnym, społecznym i artystycznym.

BIBLIOGRAFIA

- Aleziak, W., Biliński, J. 2003. Dziedzictwo kulturowe a nowe trendy w popycie i podaży turystycznej. – *Problemy Turystyki i Hotelarstwa*, 2, 5–18.
- Augustyn, K. 2018. *Wrocław. Literacka geografia miasta*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Barbaruk, M. 2017. Dolnośląskie trasy literackie. – *Dolny Śląsk*, 20, 95–109.
- Bednarek, B. 2018. O *Guwernantce* Vladimíra Macury. – *Przegląd Uniwersytecki*, 4(224), 78.
- Bernig, J., Browarny, W., Prunitsch, C., (red.) 2017. „Die schönen Überbleibsel nach dem Ende der Welt.“ *Sudeten, literarisch. „Piękne resztki po końcu świata.“ Sudety literackie. „Krásné reliky po konci světa.“ Sudety literární*. Dresden: Thelem.
- Białek, E., Browarny, W., Ruchniewicz, M., (red.) 2016. *Kultura ziemi kłodzkiej – tradycje i współczesność*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.

- Bielawska, S., Browarny, W., (red.) 2014. *Wałbrzych i literatura. Historia kultury literackiej i współczesność*. Wałbrzych: Wydawnictwo PWSZ im. Angelusa Silesiusa.
- Biernat, E., Dziedzic, E., (red.) 2017. *Trendy w turystyce*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Bierut, J., Browarny, W., Czeakański, G., (red.) 2012. *Rozkład jazdy. 20 lat literatury Dolnego Śląska po 1989 roku*. Wrocław: Fundacja na Rzecz Kultury i Edukacji im. Tymoteusza Karpowicza.
- Bocheński, M. 2017. Szukając Wojaczka we Wrocławiu. – *Dolny Śląsk*, 20, 122–125.
- Browarny, W. 2018. Miasto otwarte. Tadeusz Różewicz i neoawangardowy Wrocław na przełomie lat 60. i 70. XX wieku. – Browarny, W. (red.), Mackiewicz, P. (red.), Orska, J. (red.), *Nauka chodzenia. Teksty programowe późnej awangardy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Browarny, W., Lisak-Gębała, D., Rybicka, E., (red.) 2015. *Centra-peryferie w literaturze polskiej XX i XXI wieku*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Chojnowski, Z., Mikołajczak, M., (red.) 2016. *Regionalizm literacki w Polsce. Zarys historyczny i wybór źródeł*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Chojnowski, Z., Rybicka, E., (red.) 2017. *Regionalizm literacki – historia i pamięć*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Dawidek-Gryglicka, M. 2011. Geografia gramatyki i gramatyka geografii, czyli dlaczego Wrocław? – *Jednodniówka Muzeum Współczesnego we Wrocławiu*, Wrocław 16 grudnia, 2.
- Gieba, K. 2018. *Lubuska literatura osadnicza jako narracja założycielska regionu*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Jarosz-Sienkiewicz, E. 2008. Wrocław w powieściach niemieckojęzycznych. Ze szczególnym uwzględnieniem pisarzy śląskich od połowy XIX wieku do końca Republiki Weimarskiej. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Kalinowski, D., Mikołajczak, M., Kuik-Kalinowska, A., (red.) 2014. *Geografia wyobrażona regionu. Literackie figury przestrzeni*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Kopij, M., Kunicki, W., Schulz, T., (red.) 2007. *Wrocław literacki*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Krupa, J., (red.) 2010. *Innowacyjność w turystyce. Praca zbiorowa*. Rzeszów: Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia Pro Carpathia.
- Kunicki, W., Żarska, M., (red.) 2016. *Ślęza. Oświecenie, romantyzm, biedermeier. Sobótka i Góra Sobotnia (Zobtenberg) w opisach i dyskusjach od 1780 do 1860*. Sobótka: Wyd. Muzeum Ślązańskie im. Stanisława Dunajewskiego.
- Lompe, M. 2017. Poręba pisarska – trasa literacka szlakiem kolonii artystycznej ze Szklarskiej Poręby. – *Dolny Śląsk*, 20, 116–119.
- Magnuszewski, J. 1962. Roman Zmorski a Łużyce. – *Pamiętnik Słowiański*, 12, 31–76.
- Michno, A. 2017. Pusty znaczy pełny. Fantastyczny Dolny Śląsk, czyli (nie)rzeczywistość i literatura. – *Dolny Śląsk*, 20, 137–144.
- Mikołajczak, M., Rybicka E., (red.) 2012. *Nowy regionalizm w badaniach literackich. Badawczy rekonesans i zarys perspektyw*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Mikołajczak, M., Sawicka-Mierzyńska, K., Zawadzka, D., (red.) 2016. *Region a tożsamości transgraniczne. Literatura, miejsca, translokacje*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.

- Mikos von Rohrscheidt, A. 2008. *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. Gniezno: GSWHM Milenium.
- Mikos von Rohrscheidt, A. 2018. *Historia w turystyce kulturowej*. Warszawa: PWN.
- Nuryanti, W. 1996. Heritage and Postmodern Tourism. – *Annals of Tourism Research*, 2(23), 249–260.
- Peszko, A. 2017. W poszukiwaniu onirycznej aury. Nowa Ruda śladami powieści *Dom dzienny, dom nocny* Olgi Tokarczuk. – *Dolny Śląsk*, 20, 126–131.
- Renczyński, W. 2017. Sudety Macieja Bogusza Stęczyńskiego. – *Dolny Śląsk*, 20, 110–115.
- Sawicki, B. 2017. O zniknięciu i pojawieniu się – koncepcja (nie)trasy literackiej na podstawie książki Filipa Springera *Miedzianka*. *Historia Znikania*. – *Dolny Śląsk*, 20, 132–136.
- Smith, Y. 2012. Literary Tourism as a Developing Genre: South Africa's Potential (Magister Hereditatis Culturaeque Scientiae, University of Pretoria). – <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/29043/dissertation.pdf?sequence=1> (1.03.2018).
- Stasiak, A. 2009. Turystyka literacka i filmowa. – Buczkowska, K. (red.), Mikos von Rohrscheidt, A. (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*. Poznań: AWF Poznań 2009, 223–265.
- Wawrzyniak, M. 2010. Czytanie miasta – idea produktu turystyki literackiej na przykładzie Łodzi. – *Turystyka Kulturowa*, 3, 16–29.
- Wieczorkiewicz, A. 2008. *Apetyt turysty. O doświadczaniu świata w podróży*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Zakrzewski, B., (red.) 1970. *Panorama kultury współczesnego Wrocławia*. Wrocław: Wydawnictwo ZN im. Ossolińskich.
- Zieliński, A., (red.) 1975. *Podróże Polaków na Łużyce w XIX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo ZN im. Ossolińskich.
- Zmyślony, P. 2001. Literatura jako podstawa tworzenia produktu turystycznego. – *Problemy Turystyki*, 1--2(XXIV), 21–32.